

Nederzettingenhandel en de rol van Nederlandse supermarkten bij mensenrechtenschendingen in de Palestijnse gebieden

SOMO Paper | mei 2015

De Nederlandse overheid verwacht van bedrijven dat zij in hun internationale activiteiten handelen in overeenstemming met de belangrijke standaarden op het gebied van maatschappelijk verantwoord ondernemen (MVO), met name de OESO-richtlijnen.¹ Supermarkten moeten proactief effectieve stappen ondernemen om mensenrechtenschendingen in hun productie- en handelsketens te voorkomen en invulling te geven aan hun due diligence verantwoordelijkheid (letterlijk: gepaste zorgvuldigheid).

Supermarkten verkopen in Nederland producten die afkomstig zijn uit Israëlische nederzettingen in de bezette Palestijnse gebieden. Deze nederzettingen zijn strijdig met het internationaal recht en daarom illegaal, en veroorzaken mensenrechtenschendingen. Supermarkten raken door handel in nederzettingenproducten daarbij betrokken. Dit paper geeft inzicht in de verantwoordelijkheden van supermarkten ten aanzien van nederzettingenhandel door in te gaan op de mensenrechtenschendingen als gevolg van de nederzettingen, de inkoop en verkoop van nederzettingenproducten in Nederland, en de toepassing van de OESO-richtlijnen ten aanzien van deze kwestie. Het concludeert dat de inkoop en verkoop van nederzettingenproducten strijdig is met de OESO-richtlijnen, en dat supermarkten stappen dienen te ondernemen

om verbondenheid met de schendingen te voorkomen en beëindigen door effectieve due diligence toe te passen. Afsluitend worden aanbevelingen gegeven aan supermarkten over de invulling van hun due diligence verantwoordelijkheid, en aanbevelingen voor de overheid hoe dit gestimuleerd kan worden.

SOMO heeft de afgelopen jaren, in samenwerking met andere maatschappelijke organisaties, met de supermarktenkoepel Centraal Bureau Levensmiddelen en groente en fruit handelsplatform Frugiventa gesproken over nederzettingenhandel en de verantwoordelijkheden van supermarkten volgens de OESO-richtlijnen. Deze dialoog werd gefaciliteerd door het Nationaal Contact Punt voor de OESO-richtlijnen, en in april 2015 beëindigd zonder concreet resultaat.

De resultaten van deze paper zijn aan alle genoemde bedrijven voorgelegd voor correctie van feitelijke onjuistheden. De bedrijven die hierop hebben gereageerd zijn Ahold (Albert Heijn), Vomar, Nature's Pride en Haluco. De reacties van deze bedrijven zijn in deze paper verwerkt. De foto's van de nederzettingen zijn door SOMO genomen in Palestina tijdens een veldonderzoek in 2015. ◀

MVO-standaarden voor Nederlandse bedrijven

De Nederlandse overheid verwacht van bedrijven dat zij zich houden aan de OESO-richtlijnen voor Multinationale Ondernemingen. De Richtlijnen 'zijn aanbevelingen die door de regering aan multinationale ondernemingen worden gedaan', 'hebben tot doel te waarborgen dat de activiteiten van multinationale ondernemingen in overeenstemming met het overheidsbeleid zijn'² en zijn een internationale standaard voor MVO. De Richtlijnen verplichten enerzijds de landen van de Organisatie voor Economische Samenwerking en Coördinatie (OESO), inclusief Nederland, tot de implementatie ervan. Anderzijds bieden ze handvatten voor bedrijven voor hoe zij om moeten gaan met onderwerpen als mensenrechten, kinderarbeid, ketenverantwoordelijkheid en consumentenbelangen. De OESO-richtlijnen stellen dat bedrijven mensenrechten moeten respecteren, inbreuk op die rechten dienen te voorkomen en actie te ondernemen wanneer zij toch inbreuk op die rechten maken of daar via hun handelsrelaties en ketenpartners bij betrokken zijn.³ In situaties van conflict horen bedrijven ook het internationaal oorlogsrecht te respecteren.⁴

De OESO-richtlijnen zijn in lijn met het internationale kader voor bedrijven en mensenrechten, de VN Principes voor Bedrijfsleven en Mensenrechten. Deze Principes, die in 2011 unaniem door de VN Mensenrechtenraad werden aangenomen, stellen dat staten een verplichting hebben om mensenrechten te beschermen (ook ten aanzien van schendingen die door bedrijven gepleegd worden), bedrijven een eigenstandige verantwoordelijkheid hebben om mensenrechten te respecteren, en zowel overheden als bedrijven een verantwoordelijkheid hebben ten aanzien van toegang tot het recht en herstelmaatregelen voor slachtoffers van schendingen. Ten aanzien van de verantwoordelijkheid van bedrijven om mensenrechten te respecteren geldt dat bedrijven geen inbreuk mogen maken op internationaal erkende mensenrechten (causing and contributing), en daar ook niet aan verbonden mogen zijn (being directly linked). De verantwoordelijkheid om niet verbonden te zijn aan mensenrechtenschendingen strekt zich uit tot alle toeleveranciers in de keten.⁵

Op basis van de OESO-richtlijnen en de VN Principes voor Bedrijfsleven en Mensenrechten hebben overheden dus een verplichting om mensenrechten te beschermen en moeten overheden stappen ondernemen om schendingen van mensenrechten door bedrijven tegen te gaan. Daarnaast hebben bedrijven een eigen verantwoordelijkheid om mensenrechten te respecteren, en mogen zij geen inbreuk op deze rechten maken door mensenrechtenschendingen te plegen, daar aan bij te dragen, of aan gerelateerd te zijn.

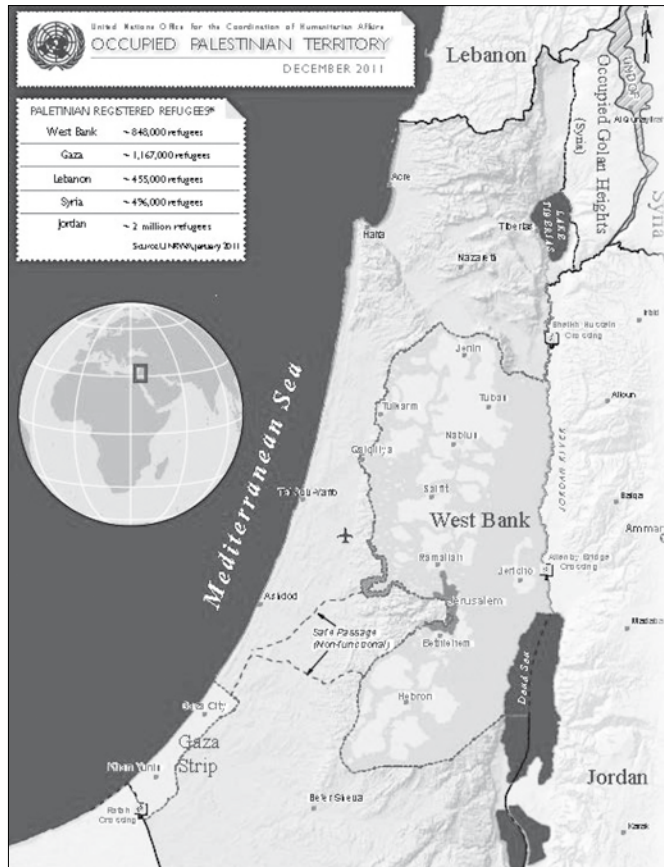
Nederzettingen in Palestina: schendingen van oorlogsrecht en mensenrechten

De bezette Palestijnse gebieden bestaan uit de Westelijke Jordaanoever en Gaza (zie kaart 1 en 2), die sinds 1967 door Israël bezet worden. De Westelijke Jordaanoever is opgedeeld in verschillende delen, waarbij ongeveer 62 procent van het gebied onder Israëlische controle valt. In dit gebied, de zogenaamde C-gebieden, staan ongeveer 250 nederzettingen waar ruim een half miljoen Israëlische kolonisten wonen (zie kaart 1 en 2).⁶ De nederzettingen zijn strijdig met het internationaal recht en daarom illegaal. Dit wordt zowel door de internationale gemeenschap als door de Nederlandse overheid erkend. Zo bepaalde het Internationaal Gerechtshof in 2004 dat de nederzettingen strijdig zijn met het internationaal oorlogsrecht en roepen meerdere VN Veiligheidsraad resoluties op tot ontmanteling van de nederzettingen. Recentelijk stelde Minister Koenders van Buitenlandse Zaken: "Nederzettingen, ongeacht hun status onder Israëlisch recht, zijn volgens het kabinet en de EU in strijd met internationaal recht en vormen een obstakel voor het bereiken van een twee-statenoplossing".⁷ Nederland hanteert bovendien een ontmoedigingsbeleid ten aanzien van bedrijven die bijdragen aan de instandhouding van nederzettingen, of dit faciliteren. "Het gaat hierbij om activiteiten in nederzettingen, activiteiten met bedrijven gevestigd in nederzettingen en activiteiten buiten nederzettingen die ten gunste komen aan nederzettingen".⁸

Nederzettingen zijn een schending van internationaal recht op zichzelf en hebben tevens schendingen van internationaal recht tot gevolg. Nederzettingen zijn een schending op zichzelf omdat ze in strijd zijn met het internationaal oorlogsrecht, dat stelt dat Israël als bezetter niet haar eigen bevolking in bezet Palestijns gebied mag overbrengen.⁹ Tevens zijn de nederzetting een schending omdat zij het recht van de Palestijnen op zelfbeschikking schenden, een recht dat onder meer is vastgelegd in het VN Handvest en in het Internationaal Verdrag inzake Burgerrechten en Politieke Rechten.

Nederzettingen hebben ook schendingen als gevolg omdat zij tot mensenrechtenschendingen leiden en daaraan direct gerelateerd zijn, zoals het recht op vrijheid en veiligheid, recht op onderdak, non-discriminatie, recht op een adequate levensstandaard en recht op water. Deze mensenrechtenschendingen worden bijvoorbeeld veroorzaakt door landonteigening ten behoeve van de nederzettingen en de agrarische bedrijvigheid in die nederzettingen, obstakels en roadblocks van de nederzettingen waardoor de Palestijnse bevolking zich niet in vrijheid kan bewegen, geweld tegen Palestijnen door kolonisten in de nederzettingen, en oneigenlijk gebruik

Kaart 1: Palestijnse gebieden

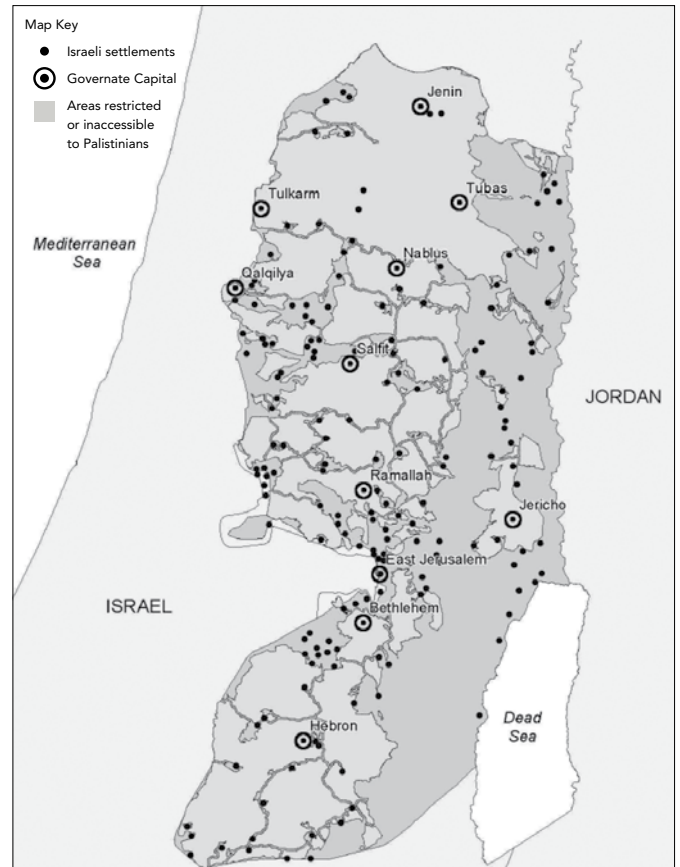
Bron: United Nations Office for the Coordination of Humanitarian Affairs occupied Palestinian territory, december 2011

van water door de nederzettingen ten koste van de Palestijnse bevolking. Deze schendingen zijn veelvuldig door de VN beschreven en vastgesteld,¹⁰ en in VN rapporten van maart 2015 wederom bevestigd.¹¹

Tevens is er sprake van mensenrechtenschendingen in de nederzettingen zelf, zoals slechte werkomstandigheden en kinderarbeid, wat door Human Rights Watch beschreven werd in april 2015.¹² Behalve schendingen van internationaal oorlogsrecht en mensenrechten vormen de nederzettingen een van de belangrijkste obstakels voor een oplossing van het Israël-Palestina conflict.

Ondanks het feit dat nederzettingen illegaal zijn en mensenrechtenschendingen veroorzaken, vindt er continue uitbreiding van de nederzettingen plaats. De afgelopen jaren stelde de Nederlandse overheid meerdere malen vast dat Israël een 'beleid van gestage uitbreiding van nederzettingen in bezet Palestijns gebied' voert.¹³ In maart 2015 constateerde de VN dat Israël in 2014 wederom tot uitbreiding van nederzettingen was overgegaan, onder andere voor agrarische ontwikkeling.¹⁴

Kaart 2: Nederzettingen op de Westelijke Jordaanoever

Bron: UN Human Rights Council, januari 2013

Nederzettingenproducten en export naar Nederland

Landbouw is de grootste economische sector in de Israëlische nederzettingen in bezet Palestijns gebied. Voor agrarische bedrijven zijn de nederzettingen aantrekkelijk omdat de Israëlische overheid agrarische ontwikkeling in de nederzettingen stimuleert, bijvoorbeeld door belastingvoordelen.¹⁵ De nederzettingen exporteren jaarlijks voor \$285 miljoen aan agrarische producten¹⁶ zoals dadels, avocado's, druiven, mango's, granaatappels, kruiden en paprika's (tegen \$19 miljoen door Palestina). Hoeveel van deze producten de Europese markt op komen is niet precies bekend doordat Israël de nederzettingenproducten niet van reguliere Israëlische producten onderscheidt. De exportcijfers omvatten daardoor zowel nederzettingen- als reguliere producten. Ook Israëlische bedrijven maken geen onderscheid tussen deze producten. In de Nederlandse supermarkten staat op het herkomstetiket van beide typen producten Israël als herkomstland.

Er wordt geschat dat:

- ❑ 70 procent van de druiven uit de nederzettingen geëxporteerd wordt en dat dit 50 procent van alle Israëlische druivenexport behelst;
- ❑ 40 procent van de door Israël geëxporteerde dadels uit nederzettingen komt;
- ❑ Kruiden voornamelijk uit de Jordaanvallei op de Westelijke Jordaanoever komen en 80 procent van de Israëlische kruiden wordt geëxporteerd.¹⁷

Het merendeel van alle Israëlische agrarische producten wordt naar Europa geëxporteerd, waarbij Nederland, Frankrijk en het Verenigd Koninkrijk belangrijke afnemers zijn.¹⁸ Deze agrarische producten, voornamelijk groente en fruit, worden dan ook in Nederlandse supermarkten verkocht. De supermarkten importeren deze producten direct of indirect uit Israël voor hun huismerken, of verkopen merkproducten die uit Israël komen.

Een deel van de Israëlische groente en fruit die in de supermarkten verkocht worden, komt uit de nederzettingen. De hoeveelheid is onbekend vanwege bovengenoemde reden. Onderzoek van Cordaid, ICCO en Pax uit 2013 laat zien dat er tenminste zes agrarische bedrijven in de nederzettingen naar Nederlandse supermarkten exporteren. Een aantal van deze nederzettingenbedrijven hebben Nederlandse dochterondernemingen, en 11 Nederlandse bedrijven verkopen groente en fruit uit nederzettingen (zie bijlage 1).¹⁹ Sinds 2013 is er geen nader systematisch onderzoek gedaan naar deze bedrijven, al toont onderzoek van SOMO in mei 2015 aan dat er in verschillende Israëlische nederzettingen groente en fruit als 'made in Israël' wordt verpakt voor export voor verschillende bedrijven die ook aan Nederlandse supermarkten en tussenhandelaren leveren (zie foto's en bijlage). Aangezien er geen wijzigingen in wet- en regelgeving zijn en de export van groente en fruit uit Israël op vergelijkbaar niveau is als enkele jaren geleden, kan worden aangenomen dat anno 2015 supermarkten groente en fruit verkopen die deels uit de nederzettingen komen. Zo verkoopt Albert Heijn dadels en grapefruits met als herkomstetiket 'Israël', en is bekend dat deze supermarkt producten van de Mehadrin Group en van Hadiklaim afneemt,²⁰ welke groente en fruit uit zowel de nederzettingen als uit Israël exporteren.²¹

Dadels van Albert Heijn met als herkomstetiket 'Israël'

Er wordt geschat dat 40 procent van de uit Israël geëxporteerde dadels uit nederzettingen komt. Het is onduidelijk of deze specifieke dadels uit de nederzettingen komen. In een reactie op deze paper stelt Ahold dat het dadels van Israëlische toeleverancier Hadiklaim afneemt, maar dat deze niet uit betwist gebied komen. Van Hadiklaim is bekend dat het dadels uit zowel Israël als uit de nederzettingen exporteert. Ahold stelt dat het de leveranciers vraagt geen eindproducten te mengen met producten uit Israël. Het is onduidelijk hoe Ahold dat controleert.²²

Grapefruits van Jaffa in de Albert Heijn met als herkomstetiket 'Israël'

Van het merk Jaffa is bekend dat de producten mede uit nederzettingen komen. Het is onduidelijk of deze specifieke grapefruits uit de nederzettingen komen. In een reactie op deze paper stelt Ahold dat het grapefruits van Israëlische toeleverancier Mehadrin Group afneemt, maar niet uit 'betwist gebied'. Mehadrin is een bedrijf dat zowel nederzettingenproducten als reguliere producten exporteert. Ahold stelt dat het de leveranciers vraagt geen eindproducten te mengen met producten uit Israël. Het is onduidelijk hoe Ahold dat controleert.²³

Basilicum van Vomar met als herkomstetiket 'Israël'

Basilicum van Vomar met als herkomstetiket 'Israël'. Van kruiden is bekend dat zij voornamelijk uit de Jordaanvallei in de Westelijke Jordanoever komen. Het is onduidelijk of deze specifieke kruiden uit de nederzettingen komen. In reactie op deze paper liet Vomar weten niet aan onderzoeken mee te doen.²⁴

Verpakkingsdoos van Arava in Israëlische nederzetting Na'ama

Verpakkingsdoos van Arava voor de export van kruiden uit de Israëlische nederzetting Na'ama in de Westelijke Jordanoever. Op de doos staat 'Produce of Israel'. Arava heeft een Nederlandse dochteronderneming, Arava Holland B.V.

Verpakkingshuis voor kruiden in Israëlische nederzetting Na'ama

Verpakkingshuis voor kruiden in de Israëlische nederzetting Na'ama in de Westelijke Jordanoever. Op de dozen voor export staat 'produce of Israel'. De werknemers op deze foto komen uit Thailand en verpakken basilicum.

Label 'Produce of Israel' voor basilicum in Israëlische nederzetting Na'ama

Label dat gebruikt wordt voor de export van basilicum uit de Israëlische nederzetting Na'ama. Op het label staat 'Produce of Israel'.

Foto: SOMO, 11 mei 2015

AdaFresh in Israëlische nederzetting Na'ama

Bord van AdaFresh op het verpakkingshuis voor kruiden in de Israëlische nederzetting Na'ama in de Westelijke Jordaanoever. AdaFresh heeft een Nederlandse dochteronderneming, AdaFresh B.V., en levert verschillende producten aan het Nederlandse bedrijf Haluco. In een reactie op deze paper stelt Haluco dat het de producten uit Israël en Palestina gescheiden houdt door de postcode te controleren.

De OESO-richtlijnen en nederzettingenhandel

De OESO-richtlijnen stellen dat bedrijven dienen te voorkomen dat zij met hun eigen activiteiten bijdragen (contributing) aan 'ongunstige effecten', zoals mensenrechtenschendingen. Wanneer zij via de activiteiten of producten van een zakelijke relatie verbonden zijn aan mensenrechtenschendingen (being directly linked) dienen ze dit te voorkomen of verminderen.²⁵ Deze 'zakelijke relatie' strekt zich uit tot ketenpartners, inclusief toeleveranciers.²⁶ Bedrijven dragen bij aan ongunstige effecten wanneer zij via of met een andere partij mensenrechtenschendingen. Bijvoorbeeld wanneer een bedrijf kleding produceert in een fabriek in Bangladesh waar werknemers door fabriekseigenaren uitgebuit worden. Bedrijven zijn verbonden aan ongunstige effecten wanneer zij niet zelf bijdragen aan mensenrechtenschendingen, maar daar via activiteiten, diensten of producten aan gerelateerd zijn.²⁷ Een voorbeeld is een fabrikant van mobiele telefoons die onderdelen geleverd krijgt via een keten van toeleveranciers, waarvan de materialen uit de Democratische Republiek Congo komen, die daar gewonnen worden in mijnen van rebellen.

Foto: SOMO, 11 mei 2015

Carmel Agrexco in Israëlische nederzetting Na'ama

Bord van Carmel Agrexco op het verpakkingshuis voor kruiden in de Israëlische nederzetting Na'ama in de Westelijke Jordaanoever. Agrexco heeft een Nederlandse dochteronderneming, Agrexco Carmel Agricultural Export Company Ltd.

Op grond van de Richtlijnen dienen supermarkten er voor te zorgen dat zij niet bijdragen aan mensenrechtenschendingen en schendingen van oorlogsrecht. Wanneer zij daar toch via de activiteiten of producten van toeleveranciers aan verbonden zijn, dienen zij dit te voorkomen of te verminderen. Nederzettingen zijn een schending van illegaal recht en het recht op zelfbeschikking, en agrarische productie in de nederzettingen leidt tot mensenrechtenschendingen (zie hoofdstuk Nederzettingen in Palestina), zoals landonteigening ten behoeve van de agrarische ontwikkeling van de nederzettingen, oneigenlijk gebruik van water door de nederzettingen ten koste van de Palestijnse bevolking, etc. De Palestijnse onderzoeksorganisatie Al Haq stelt dat het bestaan van de nederzettingen waarschijnlijk niet mogelijk zou zijn zonder de internationale handel in agrarische nederzettingenproducten.²⁸ Nederzettingenproducten kunnen dus niet los gezien worden van de illegale status van de nederzettingen en de mensenrechtenschendingen als gevolg van de nederzettingen. Wanneer supermarkten eigen producten (huismerken) uit nederzettingen importeren dragen zij bij aan deze schendingen, aangezien zij in het geval van huismerken zelf besluiten waar de producten worden ingekocht. Als supermarkten merkproducten verkopen die zij uit de nederzettingen importeren, zijn de supermarkten verbonden aan de schendingen, aangezien zij in dat geval geen controle hebben over waar de producten vandaan komen, maar wel via de ketenrelatie bij de schending betrokken zijn. De VN Bijzondere Rapporteur voor de Mensenrechten en de Palestijnse Gebieden stelde

in 2014 dan ook dat "... trade with settlements is linked to the violation of human rights with respect to Palestinian communities denied access to fertile agricultural land, water and other natural resources".²⁹

Supermarkten dienen op de hoogte te zijn van de mensenrechtenschendingen in hun keten door due diligence uit te voeren. De verantwoordelijkheid om due diligence uit te voeren is extra hoog in conflictgebieden.³⁰ Due diligence behelst dat bedrijven de daadwerkelijke en potentiële impact op mensenrechten in de keten analyseren en stappen ondernemen om hun betrokkenheid bij schendingen te voorkomen dan wel te beëindigen.³¹ De OESO-richtlijnen geven hier ook handvatten voor (zie aanbevelingen).³²

De verkoop van nederzettingenproducten als zijnde 'made in Israël' is bovendien in strijd met hoofdstuk VIII van de OESO-richtlijnen over consumentenbelangen. Dit hoofdstuk stelt dat bedrijven juiste en verifieerbare informatie dienen te verschaffen en zich te onthouden van bedrieglijke of misleidende praktijken. Op grond van dit hoofdstuk dienen supermarkten nederzettingenproducten van een correct herkomstetiket te voorzien. Producten die afkomstig zijn uit de nederzettingen mogen niet het etiket 'Israël' dragen.³³ Het is overigens niet voldoende om deze etiketten van de juiste informatie te voorzien, zoals 'uit de nederzetting'. Hoewel de consument daarmee juist wordt geïnformeerd, blijft de verkoop van die producten verboden aan mensenrechtenschendingen.

Het belang van de OESO-richtlijnen en de eigenstandige verantwoordelijkheid van bedrijven om ten aanzien van handel uit Israël en Palestina hun maatschappelijke verantwoordelijkheid te nemen werd in 2014 door toenmalig Minister van Buitenlandse Zaken Frans Timmermans bevestigd. In antwoord op Kamervragen stelde de Minister dat bedrijven zich dienen "te vergewissen van (de risico's op) ongewenste maatschappelijke effecten die voortkomen uit hun bedrijfsvoering of daarmee via hun productie- of inkoopketen samenhangen. Zij dienen op basis van dit inzicht zelf invulling te geven aan hun maatschappelijke verantwoordelijkheid [...]. Dit kader biedt in de visie van het kabinet voldoende houvast aan bedrijven om hun MVO-beleid vorm te geven".³⁴

Aanbevelingen

Supermarkten

Supermarkten dienen van de negatieve gevolgen van nederzettingenhandel op de hoogte te zijn door due diligence uit te voeren. En dienen bij betrokkenheid bij mensenrechtenschending of het risico hierop stappen te ondernemen om dit te stoppen of voorkomen. De OESO-richtlijnen geven hier handvatten voor.³⁵

Supermarkten kunnen bijvoorbeeld hun invloed aanwenden om toeleveranciers er toe te bewegen geen nederzettingenproducten te verkopen, en indien nodig hun invloed vergroten om de toeleverancier tot verandering aan te zetten. Bij gebrek aan resultaat kunnen zij de zakelijke relatie tijdelijk opschorten totdat verbetering optreedt, en als blijkt dat de schendingen niet voorkomen kunnen worden de relatie met de toeleverancier beëindigen. Een goed voorbeeld hiervan is pensioenfonds PGGM, dat in 2014 besloot haar relatie met Israëlische banken te beëindigen om betrokkenheid bij financiering van nederzettingen te voorkomen. Dit besluit werd genomen nadat Israëlische banken geen garanties konden geven dat de investeringen van PGGM niet zouden bijdragen aan de financiering van nederzettingen.

De OESO en de Voedsel- en Landbouworganisatie (FAO) hebben recentelijk een voorlopige versie gepubliceerd van een due diligence handleiding voor ketenverantwoordelijkheid in de agrarische sector. In de invulling van hun due diligence verantwoordelijkheid dienen supermarkten rekenenschap te geven van de inhoud van de handleiding en hun due diligence proces hiermee nauw af te stemmen. Bovendien zouden supermarkten ten aanzien van producten uit Israël en Palestina ten minste de volgende aanbevelingen moeten meenemen:

- ❑ Supermarkten dienen de risico's in kaart te brengen voor schendingen in hun keten, door kennis te nemen van de illegale status van de nederzettingen, de negatieve impact van de nederzettingen op mensenrechten,³⁶ en door na te gaan welke toeleveranciers nederzettingenproducten leveren. Voor informatie over bedrijven die zulke producten leveren zijn verschillende rapporten van maatschappelijke organisaties beschikbaar.
- ❑ Supermarkten dienen afspraken te maken met hun ketenpartners, waarbij ze in de contracten opnemen geen nederzettingenproducten te accepteren.³⁷ Het is daarbij niet voldoende om af te gaan op de herkomstetiketten die Israëlische bedrijven toepassen. Dit systeem blijkt om verschillende redenen niet waterdicht.³⁸ Supermarkten dienen de afspraken met de ketenpartners ook te monitoren, en informatie die ze krijgen effectief op te volgen.
- ❑ Supermarkten dienen effectieve stappen te ondernemen om verbondenheid met schendingen te voorkomen en te beëindigen, en dienen hun invloed aan te wenden om toeleveranciers tot verandering aan te zetten, en wanneer nodig de invloed te vergroten. Als dit niet tot verbetering leidt en toeleveranciers producten uit de nederzettingen blijven verkopen, dienen supermarkten hun zakelijke relatie te beëindigen.³⁹

- ❑ Supermarkten dienen transparant te zijn over hun keten en over hun beleid. De OESO-richtlijnen moedigen bedrijven aan om informatie te verstrekken,⁴⁰ wat maatschappelijke organisaties ook de mogelijkheid geeft om bedrijven te helpen in het monitoringsproces. Daarnaast dienen supermarkten een helder beleid te voeren ten aanzien van nederzettingenhandel, waarbij zij communiceren dat zij, in overeenstemming met de OESO-richtlijnen, geen producten uit de nederzettingen verkopen.

Nederlandse overheid

De Nederlandse overheid heeft volgens de VN Richtlijnen voor Bedrijven en Mensenrechten een verplichting om mensenrechten te beschermen. Onder de OESO-richtlijnen heeft de overheid een verplichting om de Richtlijnen te implementeren. Om aan deze verplichtingen te voldoen dient de overheid de volgende stappen te nemen:

- ❑ Supermarkten en levensmiddelenbedrijven verplichten om ten aanzien van handel uit Israël en Palestina effectieve due diligence uit te voeren.⁴¹ Leidend hierbij zou moeten zijn: de transparantie in de handelsketen, het ondernemen van stappen om verbondenheid met de schendingen te voorkomen en beëindigen, en de erkenning dat inkoop en verkoop van nederzettingenproducten in strijd zijn met de OESO-richtlijnen.
- ❑ Het opstellen van een guidance note over hoe supermarkten en levensmiddelenbedrijven ten aanzien van handel uit Israël en Palestina aan hun due diligence verplichtingen kunnen voldoen. Hierbij moet duidelijk zijn dat inkoop en verkoop van nederzettingenproducten in strijd is met de OESO-richtlijnen.
- ❑ Het Nederlands Nationaal Contact Punt (NCP) voor de OESO-richtlijnen vragen om een bedrijfsoverstijgend onderzoek te doen naar nederzettingenhandel en de verantwoordelijkheden van supermarkten en de levensmiddelensector. Volgens het Instellingsbesluit NCP 2014 kan het kabinet dit aan het NCP vragen wanneer er sprake is van ernstige misstanden en zwaarwegende omstandigheden.

Bijlage I

Bedrijven verbonden met nederzettingen

Het rapport 'Dutch economic links with the occupation' uit 2013 laat zien dat er tenminste zes agrarische bedrijven in de nederzettingen naar Nederlandse supermarkten exporteren. Een aantal van deze nederzettingenbedrijven hebben Nederlandse dochterondernemingen en 11 Nederlandse bedrijven verkopen groente en fruit uit nederzettingen.⁴² Het bovengenoemde rapport noemt onder andere de volgende bedrijven:

- ❑ **AdaFresh** exporteert agrarische producten uit zowel de nederzettingen in de Jordaanvallei als uit Israël. AdaFresh heeft een Nederlandse dochteronderneming, AdaFresh B.V, en levert onder andere paprika's aan het Nederlandse bedrijf Haluco.⁴³ In een reactie op deze paper stelt Haluco dat het de producten uit Israël en Palestina gescheiden houdt door de postcode te controleren.⁴⁴ Ook geeft het aan geen paprika's rechtstreeks aan Nederlandse supermarkten te leveren, maar naar Nederlandse tussenhandelaren en derde landen te exporteren.
- ❑ **Agrexco Carmel / Bickel**⁴⁵ exporteert onder andere citrusvruchten, kruiden, fruit en groente uit de nederzettingen en Israël. Voor het faillissement in 2011 was Agrexco de grootste exporteur in agrarische producten, waarbij het onder meer dadels, granaatappels en vijgen uit de nederzettingen exporteerde. Na het faillissement maakte het bedrijf een doorstart als Carmel Agrexco en heeft 60 procent van de agrarische markt in handen. Agrexco heeft een Nederlandse dochteronderneming, Agrexco Carmel Agricultural Export Company Ltd.
- ❑ **Arava Export Growers** exporteert groenten, fruit en kruiden uit de nederzettingen en Israël. Het bedrijf heeft een Nederlandse dochteronderneming, Arava Holland B.V, die onder andere aan Nederlandse importeurs Aartsenfruit en Valstar levert.
- ❑ **Edom Fruits** exporteert fruit zoals granaatappels, mango's, advocado's, dadels en citrusvruchten uit de nederzettingen en Israël. Het levert onder andere dadels, mango's en granaatappels aan Nature's Pride, een Nederlandse importeur van groente en fruit. In een reactie op deze paper stelt Nature's Pride dat het met Israëlische toeleveranciers afspraken heeft gemaakt en geen nederzettingenproducten afneemt. Bovendien heeft Nature's Pride de toeleveringsketen in kaart gebracht met GPS-coördinaten van velden en pakhuizen. Deze data wordt door de inkopers gecontroleerd wanneer zij paklijsten en logistieke documenten ontvangen. Het bedrijf streeft tevens

naar productie uit andere landen en koopt bijvoorbeeld in toenemende mate de kruiden in uit Ethiopië en Oeganda. In het jaar 2013 werd 48 procent van de kruiden uit Israël geïmporteerd, in 2014 was dat 40 procent. Wat betreft avocado's, mango's en granaatappels zijn Israëlische toeleveranciers belangrijk omdat zij op bepaalde momenten in het jaar de enige bedrijven zijn die deze producten kunnen leveren.⁴⁶

□ **Hadiklaim** exporteert dadels uit nederzettingen en uit Israël, onder andere naar Nederlandse supermarkten zoals Albert Heijn. In een reactie op deze paper stelt Ahold dat het dadels van Hadiklaim afneemt, maar niet uit 'betwist gebied'. Ahold stelt dat het de leveranciers vraagt geen eindproducten te mengen met producten uit Israël. Het is onduidelijk hoe Ahold dat controleert. Tevens stelt Ahold dat het due diligence toepast in het kader van de OESO-richtlijnen bij de beslissing welke producten in te kopen en zich bij de etikettering van producten houdt aan nationale en internationale wet- en regelgeving.⁴⁷

□ **Mehadrin Group** exporteert groente en fruit uit nederzettingen en Israël, onder andere dadels en druiven die deels uit de nederzettingen komen. Het bedrijf heeft een Nederlandse dochteronderneming,

MTex Holland, dat onder meer aan Olympic Fruit levert. Olympic Fruit is een toeleverancier van verschillende Nederlandse supermarkten, zoals Albert Heijn, Plus en Sligro, maar het is onbekend welke producten het precies aan de supermarkten levert. Albert Heijn stelt in een reactie op deze paper dat het producten van Mehadrin afneemt, maar niet uit betwist gebied. Ahold stelt dat het de leveranciers vraagt geen eindproducten te mengen met producten uit Israël. Het is onduidelijk hoe het bedrijf dat controleert. Ook stelt Ahold dat het producten van Olympic Fruit afneemt, maar geen producten uit Israël. Tevens stelt Ahold dat het due diligence toepast in het kader van de OESO-richtlijnen bij de beslissing welke producten in te kopen, en zich bij de etikettering van producten te houden aan nationale en internationale wet- en regelgeving.⁴⁸

Voor een volledige lijst van bedrijven kunt u het rapport 'Dutch economic links with the occupation' raadplegen.

(Endnotes)

- 1 De OESO-richtlijnen voor Multinationale Ondernemingen maken duidelijk wat de Nederlandse overheid (en 45 andere landen) van bedrijven verwacht bij het internationaal zakendoen op het gebied van maatschappelijk verantwoord ondernemen (MVO). Ze bieden handvatten voor bedrijven om met kwesties om te gaan zoals ketenverantwoordelijkheid, mensenrechten, kinderarbeid of milieu. Website Nationaal Contact Punt, <http://www.oesorichtlijnen.nl>.
- 2 Ministerie van Buitenlandse Zaken, 2011. De OESO-richtlijnen voor Multinationale Ondernemingen. Aanbevelingen voor verantwoord ondernemen in een mondiale context.
- 3 OESO-richtlijnen hoofdstuk 2, par. A.12., hoofdstuk 4, par. 3.
- 4 OESO-richtlijnen, toelichting bij hoofdstuk 4 Mensenrechten.
- 5 Office of the High Commissioner for Human Rights (OHCHR), response to the request from the Chair of the OECD Working Party on Responsible Business Conduct, 27 November 2013, RRDD/DESIB/CM/ff.
- 6 Office for the Coordination of Humanitarian Affairs (OCHA), 2012. The Humanitarian Impact of Israeli Settlement Policies, Update.
- 7 Minister van Buitenlandse Zaken Bert Koenders, Beantwoording van Kamervragen op 22 april 2015.
- 8 Minister van Buitenlandse Zaken Bert Koenders, Beantwoording van Kamervragen op 22 april 2015.
- 9 Zie bijvoorbeeld het VN rapport van maart 2015 'Israeli settlements in the Occupied Palestinian Territory, Report of the Secretary-general, A/HRC/28/44', dat stelt dat "The construction and expansion of Israeli settlements [...] violate this provision, and are illegal under international law".
- 10 Zie bijvoorbeeld het rapport van de UN Human Rights Council op 7 februari 2013, A/HRC/22/63.
- 11 Israeli settlements in the Occupied Palestinian Territory, Report of the Secretary-general, A/HRC/28/44. Zie ook A/HRC/28/43.
- 12 Human Rights Watch, 2015. Ripe for Abuse: Palestinian Child Labor in Israeli Agricultural Settlements in the West Bank.
- 13 Zie bijvoorbeeld Minister van Buitenlandse Zaken Frans Timmermans, Kamerbrief inzake nederzettingenproducten, 7 oktober 2013. Zie ook Minister van Buitenlandse Zaken Bert Koenders, Beantwoording feitelijke vragen van de vaste commissie voor Buitenlandse Zaken over de evaluatie van de bilaterale samenwerkingsfora met Israël en de Palestijnse gebieden, 22 april 2015.
- 14 Israeli settlements in the Occupied Palestinian Territory, Report of the Secretary-general, A/HRC/28/44. Zie ook A/HRC/28/43.
- 15 UN Human Rights Council, Report of the independent international fact-finding mission to investigate the implications of the Israeli settlements on the civil, political, economic, social and cultural rights of the Palestinian people throughout the Occupied Palestinian Territory, including East Jerusalem, 7 February 2013, A/HRC/22/63.
- 16 Israeli settlements in the Occupied Palestinian Territory, Report of the Secretary-general, A/HRC/28/44.
- 17 Profundo, 2013. Dutch economic links with the occupation, A research paper prepared for Cordaid, ICCO and IKV Pax Christi by Profundo.
- 18 Who Profits, 2014. Made in Israel. Agricultural Exports from Occupied Territories.
- 19 Profundo, 2013. Dutch economic links with the occupation, A research paper prepared for Cordaid, ICCO and IKV Pax Christi by Profundo.
- 20 Reactie van Ahold op de bevindingen van deze paper, 11 mei 2015.
- 21 Profundo, 2013. Dutch economic links with the occupation, A research paper prepared for Cordaid, ICCO and IKV Pax Christi by Profundo.
- 22 Reactie van Ahold op bevindingen van deze paper, 11 mei 2015.
- 23 Reactie van Ahold op bevindingen van deze paper, 11 mei 2015.
- 24 Reactie van Vomar op bevindingen van deze paper, 11 mei 2015.
- 25 OESO-richtlijnen hoofdstuk 2, par. A.11 en A.12., hoofdstuk 4, par. 3. Bedrijven dienen "manieren te zoeken om ongunstige effecten op mensenrechten te voorkomen of te verminderen wanneer deze effecten direct verbonden zijn aan hun bedrijfsactiviteiten, producten of diensten via een zakelijke relatie, zelfs als zij zelf niet bijdragen aan deze effecten".
- 26 Zie het commentaar op hoofdstuk 2: "De term 'zakelijke relatie' behelst relaties met zakenpartners, met entiteiten in de toeleveringsketen en met andere statelijke en non-statelijke entiteiten die direct zijn verbonden aan de activiteiten, producten of diensten van de onderneming." en "Het voorkomen van het veroorzaken van of bijdragen aan ongunstige effecten via hun eigen activiteiten op zaken die in de Richtlijnen aan de orde komen omvat ook de activiteiten in de toeleveringsketen".
- 27 OESO-richtlijnen hoofdstuk 4, par. 3. Bedrijven kunnen verbonden zijn aan ongunstige effecten via "hun bedrijfsactiviteiten, producten of diensten via een zakelijke relatie, zelfs als zij zelf niet bijdragen aan deze effecten".
- 28 Al Haq, 2013. Feasting on the Occupation. Illegality of Settlement Produce and the Responsibility of EU Member States under International Law.
- 29 Report of the Special Rapporteur on the situation of human rights in the Palestinian territories occupied since 1967, Richard Falk. 13 January 2014. A/HRC/25/67
- 30 UN Working Group on Business & Human Rights, 2014. Statement on the implications of the Guiding Principles on Business and Human Rights in the context of Israeli settlements in the Occupied Palestinian Territory. <http://www.ohchr.org/Documents/Issues/Business/OPTStatement6June2014.pdf>
- 31 Zie de toelichting bij OESO-richtlijnen hoofdstuk 2: "Indien een onderneming een risico op het bijdragen aan een ongunstig effect identificeert, behoort zij de noodzakelijke stappen te ondernemen om die bijdrage te stoppen of te voorkomen en haar invloed aan te wenden om zo goed mogelijk het resterende ongunstige effect te verminderen" en "Om aan de verwachting van paragraaf A.12 te voldoen behoort een onderneming, hetzij zelfstandig, hetzij in samenwerking met andere entiteiten, waar gepast, haar invloed aan te wenden om de entiteit die het ongunstige effect veroorzaakt te beïnvloeden om dat ongunstige effect te voorkomen of te verminderen".
- 32 Zie de toelichting bij OESO-richtlijnen hoofdstuk 2: "Gepaste reacties van ondernemingen met betrekking tot een zakelijke relatie kunnen omvatten: voortzetting van de relatie met een toeleverancier gedurende de inspanningen om risico's te verminderen; tijdelijke opschorting van een relatie gedurende de inspanningen tot vermindering van de risico's; of, als laatste toevlucht, stopzetting van de relatie nadat pogingen tot risicovermindering hebben gefaald, als de onderneming risicovermindering niet haalbaar acht, of vanwege de ernst van het ongunstige effect".

- 33 "Producten die afkomstig zijn uit de nederzettingen zijn niet afkomstig uit Israël en mogen dus niet het oorsprongskenmerk 'product'/product from Israel' dragen". Voormalig Minister van Buitenlandse Zaken Frans Timmermans, Kamerbrief inzake nederzettingenproducten, 7 oktober 2013. Zie ook het arrest van het Europees Hof van Justitie in de Brita zaak.
- 34 Voormalig Minister van Buitenlandse Zaken Frans Timmermans, Beantwoording van Kamervragen op 7 februari 2014.
- 35 Zie de toelichting bij OESO-richtlijnen hoofdstuk 2: "Gepaste reacties van ondernemingen met betrekking tot een zakelijke relatie kunnen omvatten: voortzetting van de relatie met een toeleverancier gedurende de inspanningen om risico's te verminderen; tijdelijke opschorting van een relatie gedurende de inspanningen tot vermindering van de risico's; of, als laatste toevlucht, stopzetting van de relatie nadat pogingen tot risicovermindering hebben gefaald, als de onderneming risicovermindering niet haalbaar acht, of vanwege de ernst van het ongunstige effect".
- 36 Zie ook het advies van de UN Working Group on Business & Human Rights, "business enterprises that have activities in the settlements or have business relationships with entities in the settlements should take due note of reports and resolutions of the United Nations human rights system concerning human rights violations related to Israeli settlements", <http://www.ohchr.org/Documents/Issues/Business/OPTStatement6June2014.pdf>.
- 37 Zie ook het advies van de UN Working Group on Business & Human Rights, "Formally integrate human rights principles into all business contracts relevant to operations in the conflict-affected area; require formal human rights reporting from all project partners", <http://www.ohchr.org/Documents/Issues/Business/OPTStatement6June2014.pdf>.
- 38 Bijvoorbeeld doordat Israël geen onderscheid maakt tussen Israël en de nederzettingen, bedrijven de daadwerkelijke oorsprong verborgen houden, het adres van het hoofdkantoor in Israël wordt gebruikt in plaats van het adres in de nederzetting, en producten uit Israël worden gemengd met producten uit nederzettingen. Douanes van importerende landen zijn niet geëquipeerd voor onderzoek naar dergelijke misstanden. Zie UN Human Rights Council, 2013. Report of the independent international fact-finding mission to investigate the implication of the Israeli settlements, A/HRC/22/63. Zie ook Human Rights Watch, 2012. An Unsettling Situation; Who Profits, 2011. Forbidden Fruit. The Israeli Wine Industry and the Occupation.
- 39 Zie ook het advies van de UN Working Group on Business & Human Rights, "where an enterprise is unsuccessful in mitigating risks of adverse human rights impacts, despite its best efforts to use and seek to increase its leverage, it should consider ending the business relationship", <http://www.ohchr.org/Documents/Issues/Business/OPTStatement6June2014.pdf>.
- 40 OESO-richtlijnen hoofdstuk 3.
- 41 Zie ook het rapport van de Schutter, Ramasastry, Taylor en Thompson (2012), Human Rights Due Diligence, the Role of States.
- 42 Profundo, 2013. Dutch economic links with the occupation, A research paper prepared for Cordaid, ICCO and IKV Pax Christi by Profundo.
- 43 Who Profits website, <http://www.whoprofits.org/company/adafresh>, 6 mei 2015.
- 44 Profundo, 2013. Dutch economic links with the occupation, A research paper prepared for Cordaid, ICCO and IKV Pax Christi by Profundo; e-mailwisseling met Halucu in mei 2015.
- 45 Zie ook een virtuele tour over de link tussen Agrexco Carmel en de nederzettingen: <https://www.youtube.com/watch?v=IGE3FDZrTM>.
- 46 Mailwisseling met Nature's Pride in mei 2015.
- 47 Reactie van Ahold op de bevindingen van deze paper, 11 mei 2015.
- 48 Reactie van Ahold op de bevindingen van deze paper, 11 mei 2015.

Colofon

Auteurs: Anne Schuit en Roos van Os

Layout: Frans Schupp

Omslagfoto: Anne Schuit

ISBN: 978-94-6207-061-5

Dit paper is gepubliceerd in het kader van SOMO's programma 'Multinational Corporations in Conflict-Affected Areas'. Dit vierjarige programma wordt gefinancierd door het Nederlandse Ministerie van Buitenlandse Zaken en zet zich in om plaatselijke NGO's en gemeenschappen te versterken om de impact van multinationals in conflictgebieden te analyseren en ervoor te zorgen dat ondernemingen verantwoordelijk worden gehouden voor mensenrechtenschendingen in hun productieketen. Via het programma wil SOMO multinationals en hun toeleveranciers stimuleren een positieve bijdrage te leveren aan de wederopbouw na conflicten.

SOMO

Stichting Onderzoek Multinationale Ondernemingen
Centre for Research on Multinational Corporations

Sarphatistraat 30
1018 GL Amsterdam
The Netherlands
T: +31 (0)20 639 12 91
F: +31 (0)20 639 13 21
info@somo.nl
www.somo.nl

SOMO is een onafhankelijke not-for-profit onderzoeks- en netwerkorganisatie. SOMO richt zich op duurzame ontwikkeling, zowel sociaal, ecologisch als economisch.

Deze publicatie is tot stand gekomen met financiële ondersteuning van het Nederlandse Ministerie van Buitenlandse Zaken. De inhoud van dit paper is de verantwoordelijkheid van SOMO en geeft niet noodzakelijkerwijs de mening weer van het Nederlandse Ministerie van Buitenlandse Zaken.

